

شناسایی و تحلیل مؤلفه های تأثیرگذار بر محیط پاسخده در محلات از منظر جهان بینی اسلامی

مینو قره بگلو^۱، احد نژاد ابراهیمی^۲، ملیحه جاویدمهر^۳

چکیده

افزایش جمعیت شهرها و تغییر زندگی به زندگی ماشینی افراد، کمرنگ شدن توجه به زندگی جمعی و در نهایت تنزل کیفیت زندگی بشر را به همراه داشته است، بنابراین پاسخ‌گویی به نیازهای مادی و مهم‌تر از آن معنوی افراد در محیط شهری از موضوعات مهم در دنیای معاصر است. در این میان با توجه به ساختار سنتی شهرهای اسلامی که از تعدادی محلات تشکیل می‌شد، وظیفه این محله‌ها برقراری پیوند، ایجاد همبستگی، پاسخ‌گویی به نیازهای ساکنین و غیره بود. در این راستا این پژوهش با هدف استخراج مؤلفه‌هایی برای پاسخ‌دهی محیطی محلات از منظر اندیشه اسلامی با استناد به منابع معتبر اسلامی تدوین گردیده است. این مقاله درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال اساسی است: از منظر جهان بینی اسلامی محیط پاسخده از جنبه حضور انسان‌ها شامل چه اصول و معیارهایی است؟ و این اصول و معیارها در محلات چگونه معنی می‌شوند؟ با توجه به ماهیت بنیادی - نظری این پژوهش، ابتدا با رویکرد کیفی به مطالعه محتوای ادبیات موضوع پیرامون رویکرد پاسخ‌دهی از منظر مطالعات غربی و اندیشه اسلامی پرداخته شد و مؤلفه‌های این دو رویکرد نیز استخراج گردید، که از این میان می‌توان به مؤلفه‌هایی همچون بستری برای شکل‌گیری امت واحد و برگزاری مراسم‌ها، پیوند با طبیعت و تجلی بهشت در زمین و غیره از منظر اندیشه اسلامی اشاره نمود. سپس این معیارها در چهار طبقه بندی کلی با عناوین ویژگی‌های کالبدی، کارکردی، ادراکی و در نهایت روحانی ارائه شده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که برخلاف نگاه غرب‌گرایانه که تنها بر وجوه جسمانی و گاه نفسانی انسان در طی حیات وی تمرکز نموده است، مؤلفه‌های اسلامی محلات ایرانی - اسلامی بر سه ساحت جسمانی، نفسانی و روحانی حیات انسان و با نگاه ویژه و حائز اهمیت بر وجوه روحانی تأثیرگذار بوده و بهتر خواهد توانست مجموعه نیازهای متعالی شهروندان در سطح محلات را پاسخ‌گو باشند.

واژگان کلیدی: محیط پاسخده، جهان بینی اسلامی، انسان، محلات شهری.

است؟ در گام نخست، با رویکردی کیفی با مطالعه نظری و روش تحلیلی-توصیفی، مبتنی بر مطالعات اسنادی، کتابخانه‌ای به مطالعه محتوای ادبیات موضوع پیرامون رویکرد پاسخ‌دهی از منظر مطالعات غربی و اندیشه اسلامی پرداخته شد. سپس با توجه به ضرورت پرداخت به مفاهیم مؤلفه‌های پاسخ‌دهی محیطی به منظور درک هرچه بهتر ابعاد نگاه اسلامی در ایجاد یک محیط پاسخ‌ده عناصر و ساختارهای موجود در نگاه غرب‌گرایانه نیز ارزیابی شده است. لذا پس از شناسایی مؤلفه‌های پاسخ‌دهی مبتنی بر مطالعات غربی از مطالعات میان‌رشته‌ای مرتبط با اندیشه اسلامی بهره مناسبی برده شد. در این راستا از میان منابع موجود بین علوم اسلامی به ویژه قرآن کریم به عنوان دایره‌المعارف اسلام و احادیث، فقه، روایات و سخنان ارزشمند علمای اسلامی معاصر در تعامل با منابع معماری و شهرسازی استفاده شد و مؤلفه‌های این رویکرد حاصل گردید و چارچوب نظری تدوین شد. با توجه به هدف تبیین دقیق مؤلفه‌های مدنظر از منظر اسلامی نیاز به تشریح، تبیین و بررسی دلایل وضعیت مسئله بوده که با بررسی نیازهای انسان به شناسایی ارتباط مابین مؤلفه‌های این دورویکرد با نیازهای انسانی پرداخته شد. بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی در بعد مبنایی خود، پس از انجام مطالعه و بررسی‌های لازم به استخراج مؤلفه‌های اسلامی جهت پاسخ‌دهی به تمامی نیازهای انسانی در مقیاس محله انجامیده و در بعد کاربردی نیز از مؤلفه‌های معرفی شده جهت برنامه‌ریزی و طراحی محله اسلامی بهره برده می‌شود.

۳. پیشینه تحقیق

مبانی واحدهای همسایگی از جمله ایده‌هایی بود که به وسیله افرادی چون پری در آمریکا در سال ۱۹۱۱ مطرح گردید [۶]. این ایده، در حل مشکل سرریز جمعیت شهرها، به طور گسترده‌ای مورد استفاده قرار گرفت. در حالی که شهرهای اسلامی نه تنها براساس نیازهای فیزیکی بلکه در زمینه توسعه مسائل فرهنگی، مذهبی و اجتماعی نیز از تجربه خوبی در طراحی و ساخت محلات مسکونی برخوردار بودند [۵]. پیاده‌سازی مقیاس انسانی و کسب رضایت شهروندان، تنها با ارتباطات چهره به چهره افراد است که به تعامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیستی خواهد رسید [۷]. در این پژوهش هدف از استناد به مراکز شهری همان مراکز محله‌هاست که در گذشته بیشتر با این مفهوم کاربرد داشت، حال در دوران معاصر با نفوذ دیدگاه‌های غربی و با توجه به مدرن شدن ساختار شهرها، شاهد حضور کمرنگ‌تر محلات در مناطق جدید الاحداث شهر هستیم.

دین مبین اسلام در مقام آخرین و جامع‌ترین ادیان، آموزه‌های ارزشمندی چون خردپذیری و منطقی بودن، وحدانیت و انسجام، پاسخ‌گویی به نیازهای ابدی و اساسی انسان، هدفمندی و انطباق با سرشت وجودی انسان در صدد نیل به زندگی مطلوب و کمال‌گرای وی را به ارمغان گذاشته است [۱]. در پس این برنامه‌های مشخص شده است که می‌توان به تمامی نیازهای افراد، در تمامی جنبه‌های زندگی و همچنین در بعد طراحی معماری پاسخ داد. اما متأسفانه امروزه به نوعی شاهد تأثیرات نامطلوب آثار معماری و شهرسازی، فاقد مبنای دینی و گاه‌عقلی در زندگی هستیم. این مفاهیم دینی و مذهبی نیز می‌توانند در محتوای مکانی و ظرف فضا ورود یابند و به فضای معماری ارزش‌والایی بخشند [۲]. هر شیء، مکان یا فضایی، منعکس‌کننده جهان بینی و ایدئولوژی حاکم بر آن و در نتیجه تمامی عناصر موجود در عالم هستی، بازتاب اندیشه‌های اسلامی نهفته در آن است که به شکل عقاید و ارزش‌های اسلامی، در خلق عناصر شهری نمود یافته است. محلات نیز با توجه به قدمت دیرینه و حضور مؤثر در کشور به واسطه وجود مؤلفه‌های تأثیرگذار آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. در واقع محله را می‌توان بخشی از تقسیم‌بندی کالبدی-فرهنگی شهردانست که دارای حوزه یا گستره جغرافیایی مشخص، جامعه محلی چشم‌گیر، وابستگی‌ها، علاقه‌ها و احساس‌هایی همچون حس تعلق اجتماعی، رابطه‌های همسایگی و الگوی مشترک زندگی باشد [۳]. موضوع دارای اهمیت دیگر: انسجام، مقیاس و تناسب‌های انسانی بود و همین برتری‌ها موجب نزدیکی ساکنان و بالارفتن رابطه‌های متقابل اجتماعی و تقویت و پایداری این رابطه‌ها و برطرف شدن بسیاری از مسائل می‌گردید [۴]. محله در شهر ایرانی-اسلامی بیشتر بر اساس ابعاد فرهنگی-اجتماعی شکل گرفته است [۵]. با توجه به اهمیت مقوله مطرح شده، در این تحقیق به دنبال ارائه راه‌کار مناسب برای پاسخ‌گویی به نیازهای مادی و مهم‌تر از آن نیازهای متعالی معنوی افراد در محلات هستیم.

۲. سؤال و روش تحقیق

ظرفیت پاسخ‌دهی معماری متأثر از شاخصه‌های طراحی تأثیر مستقیمی بر حس منتقل شده از محیط به کاربران و سطح رضایت‌مندی آنان از حضور در محیط خواهد داشت. در این راستا این مقاله در صدد پاسخ‌گویی به این سؤال است: از منظر اندیشه اسلامی محیط پاسخ‌ده در محلات از جنبه حضور انسان‌ها شامل چه اصول و معیارهایی

قابلیت پاسخ‌دهی هر محیط با وجوه طراحی آن در ارتباط است، به‌گونه‌ای که این پاسخ‌دهی رضایت و کیفیت زندگی کاربران را تحت تأثیر قرار می‌دهد [۸]. چگونگی پاسخ محیط به نیازهای کاربر براساس قابلیت اصلاح و تطبیق رفتار با محیط، انتظارات و ارزش‌های کاربر، ارزیابی تمایلات زیبایی‌شناختی و ادراکی مورد آزمون قرار می‌گیرد. پاسخ‌دهی محیطی یعنی عرضه پاسخ‌های مختلف محیط به نیازهای متفاوت فیزیولوژیکی و روان‌شناختی کاربران [۹]. بنتلی و همکاران محیط‌های پاسخ‌ده را شامل هفت معیار می‌دانند که عبارتند از: نفوذپذیری، خوانایی، گوناگونی، انعطاف‌پذیری، تناسبات بصری، غنای حسی و رنگ تعلق. رویکرد پاسخ‌دهی محیطی اولین بار توسط آقای بنتلی و همکاران در غرب مطرح شد

و پس از آن جمعی دیگر از محققان با بررسی‌های جامع‌تر، مؤلفه‌های دیگری را نیز به مؤلفه‌های اولیه افزودند و در جهت تکمیل رویکرد یادشده پیش رفتند، که مجموعه این مؤلفه‌ها تحت عنوان مؤلفه‌ها از منظر مطالعات غربی نام‌گذاری شده است. نظریه پردازان معیارهایی را در زمینه برقراری ارتباط با فضاهای شهری و محلات، ارتقاء کیفیت این فضاها و پاسخ‌دهی به آن، عرضه داشته‌اند، این مؤلفه‌ها به طور اجمالی در قالب جدول ۱ که مجموعه‌ای از کیفیت‌های یک محیط پاسخ‌ده و زنده شهری در محیط محلات است، مورد بررسی قرار گرفته است. در اینجا منظور از کیفیت محیط شامل تمام فاکتورهایی است که رضایتمندی انسان‌ها را شکل می‌دهد [۱۰].

جدول ۱. شناسایی کیفیت محیط پاسخ‌ده در محلات مبتنی بر یافته‌های محققان غربی در ادبیات موضوع

ردیف	کیفیت محیطی	تعریف
۱	دسترسی	مراکز شهری به عنوان مرکز شبکه‌های حمل و نقل منطقه‌ای در نظر گرفته می‌شوند. این دسترسی‌ها منجر به امکان رشد فعالیت‌های تجاری و تولیدی می‌شود [۱۱].
۲	تنوع استفاده از زمین	مراکز شهری به عنوان مکان‌هایی برای فراهم نمودن امکاناتی برای ساکنین، راه‌اندازی دفاتر و مراکز دولتی، دادگاه‌ها، مدارس و مراکز فرهنگی در نظر گرفته می‌شوند. تنوع زمین نقش مهمی بر تنوع افراد و فعالیت‌ها خواهد داشت [۱۲].
۳	تمرکز و تراکم استفاده از فضای زمین	با توجه به آن‌که ارزش زمین در مراکز شهری به نسبت بالا است، حداکثر نمودن سطح اشغال در این مناطق مهم است و این امر منجر به تراکم و استفاده بهتر از فضا خواهد شد [۱۳].
۴	نفوذپذیری	دسترسی به یک مکان تعداد انتخاب‌های افراد را افزایش خواهد داد. در حقیقت، میزان نفوذپذیری موجب تقویت پاسخ‌گویی محیط خواهد شد. محیط عمومی می‌بایست از نظر بصری نفوذپذیر باشد نه تنها برای آنان که با محیط آشنا شوند، بلکه بتواند هر فرد را جذب نماید [۹].
۵	تنوع	تنوع از دو جنبه استفاده از زمین و تنوع کاربری ساختمان‌ها با فرم‌های مختلف در نظر گرفته می‌شود و افراد مختلف را در زمان‌های مختلف با شرایط اقتصادی متفاوت می‌تواند جذب نماید. به عبارتی دیگر، این امر می‌تواند دامنه انتخاب‌ها را افزایش دهد [۹].
۶	خوانایی	این کیفیت می‌تواند درک از محیط را ایجاد نماید. محیط ممکن است قابل مشاهده در یکی از دو سطح فیزیکی و یا فعالیت باشد. با قوت بخشیدن به ۵ جزء لینچ (شامل گره‌ها، مرزها، واقعیت برجسته، راه‌ها و نواحی) به سهولت افزایش خواهد یافت [۹].
۷	انعطاف‌پذیری	ترکیب قدرتمند مکان‌ها که می‌توانند برای مقاصد مختلف استفاده شوند می‌تواند حق انتخاب‌های بیشتری را نسبت به مکان‌هایی که تنها برای یک استفاده طراحی شده‌اند، به همراه داشته باشد. ساختمان‌ها با سه اصل عمق، دسترسی و ارتفاع در سطح استاندارد، از نظر عملکردی بسیار انعطاف‌پذیرند [۹].
۸	تناسبات بصری	اینکه یک مکان بتواند به وسیله کیفیات ظاهری خویش، مفاهیمی را به مردم منتقل کند که آن‌ها را با حق انتخاب‌هایشان بیشتر آشنا کند، آن مکان دارای تناسبات بصری است و در سه سطح، خوانابودن در فرم و عملکرد، گوناگونی و انعطاف‌پذیری در مقیاس کوچک و بزرگ می‌تواند تقویت شود [۹].
۹	غنا (توانگری)	کیفیتی است که می‌تواند تجربیات احساسی متفاوت را ایجاد نماید و لذت را ارتقا دهد. این امر شامل تمامی احساس‌ها است اما به دلیل اثری که دید بردرک اطلاعات دارد، این مسئله بسیار مهم‌تر از دیگران است [۹].
۱۰	خصوصی‌سازی	از عوامل مهم ایجاد مکان، قابلیت خصوصی‌سازی است که می‌تواند برای افراد مهم باشد. این تنها راهی است که بیشتر مردم، محیطی با دغدغه‌های شخصی، ارزش‌ها و نشانه‌ها را خواهند یافت. انتقال حس مالکیت به محیط با استفاده منظم بلندمدت از آن، با حس تعلق به آن همراه است [۹].

از منظر مطالعات اسلامی، پژوهش‌هایی در حوزه‌هایی همچون معرفی مکان زندگی، شناخت محیط، ارزیابی ویژگی‌های کالبدی شهر اسلامی و غیره به انجام رسیده است که در غالب موارد استناد اصلی به منبع قرآن کریم و بهره‌گیری از روایات و احادیث بوده است. برای مثال در پژوهش صورت گرفته توسط پورجعفر به مبانی طراحی محله‌های مسکونی در شهرهای اسلامی پرداخته شده است و به اهمیت جایگاه مسجد به عنوان عنصری کلیدی و تعیین‌کننده ابعاد فیزیکی و پاسخگو به نیازهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مردم اشاره شده است. مشخص شده است که مسجد در شهر ایرانی اسلامی نقشی مهم در تعیین ابعاد کیفی شهر دارد [۶]. نقی زاده به معرفی یک فضای اصیل اسلامی به عنوان مکان زیست انسان کامل با تبیین مفاهیم دقیق انسان طیب، شیوه زیست طیب و مکان طیب که بر پایه جهان بینی، فرهنگ و تمدن می باشد، انجامیده است. برای این منظور، معیارهایی در سه بعد اصلی شامل: ۱؛ اهل شهر ۲؛ شهر محل زندگی ۳؛ فضای حیات طیب آورده شده است [۱۴]. نقره‌کار و علی‌الحسابی اصول محله محوری در الگوی اسلامی با مرکزیت مسجد را تبیین نموده و تمایزهای آن با سایر الگوهای طرح شده در ادبیات غرب را نشان داده اند. از بعد افزایش میزان تعاملات اجتماعی، تنوع حضور گروه‌های اجتماعی و مدت زمان حضور افراد، محله محوری با مرکزیت مسجد نسبت به سایر الگوها، موفق تر معرفی شده است [۱۵]. در مطالعه‌ای دیگر توسط نقره‌کار و همکارانشان شناخت و تحلیل مسائل طراحی محیط معماری و شهرسازی از منظر اسلامی ارائه گردیده است. پیاده‌سازی این ارزش‌ها در عرصه‌های مختلفی چون شهر، محله و خانه صورت پذیرفته است. این نتایج در قالب مواردی چون دسترسی به زمینه‌های رشد، بزرگداشت شعائر الهی و غیره نمود یافته است [۱۶]. بهزادفر نیز به شناسایی هنجارهای ریخت‌شناسی از منظر اسلامی پرداخته و شهر اسلامی، عناصر و مؤلفه‌های آن طبق دیدگاه نظریه‌پردازی چون توسلی، نقره‌کار و نقی زاده تعریف گردیده و مشاهده شده است که برخی هنجارهای کیفیات محیطی نظیر تعادل، ارتباط، پیوستگی، تباین و غیره در ساختار ریخت‌شناسی شهرهای ایرانی اسلامی نمود یافته‌اند [۱۷]. خاکزند به ارزیابی و مقایسه تطبیقی مؤلفه‌های سازنده کیفیت فضاهای شهری از منظر نظریه‌پردازان غربی و نیز اندیشمندان ایرانی اسلامی پرداخته است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که وجود فعالیت‌هایی برای تعاملات اجتماعی، آرامش و آسایش روانی و تفریح، در ارتقاء کیفیت فضاهای شهری مؤثر است [۱۸].

۴. محیط پاسخده محله از منظر اندیشه اسلامی

اصطلاح اصلی محیط پاسخده برای اولین بار توسط بنتلی و همکارانش در مطالعات غربی ارائه شد، معیارها و مؤلفه‌های خاص این رویکرد وضع گردید و در نهایت این مؤلفه‌ها در معنای خاص خود به کار برده شدند. در این پژوهش طرح این موضوع و بکارگیری اصطلاح خاص آن، در واقع به معنای تلقی مثبت از تمامی جوانب موضوع، به طور کامل و به صورت پیش فرض نیست، چرا که در صورت داشتن نگاه مثبت به موضوع، پیش از ورود به مبحث جدید، به معنای پذیرش تمامی مبادی آن موضوع و تبعات آن نظریه و اصطلاح است. حال آنکه در این پژوهش، هدف اصلی شناسایی و ارزیابی مؤلفه‌های پاسخدهی اسلامی در سطح محلات و نه تأییدی برای پاسخدهی مطرح شده توسط بنتلی و همکاران است. از طرف دیگر مقایسه اصطلاحات مستخرج از پاسخدهی اسلامی با اصطلاحات غربی می‌تواند به معنای خارج کردن کلمات از مواضع خود تلقی شود که این هدف در مطالعات اسلامی مورد پذیرش نیست. بنابراین از این دریچه به موضوع بحث نگریستن کار را به بیراهه خواهد برد. در این میان راه صحیح، جهت ورود به بحث، تنها با اتکا به تعریف اصلی پاسخدهی محیطی که در اینجا عبارت بوده است از: «قابلیت پاسخدهی هر محیط با وجوه طراحی آن در ارتباط است، به گونه‌ای که این پاسخدهی رضایت و کیفیت زندگی کاربران را تحت تأثیر قرار می‌دهد»، امکان پذیر خواهد بود. چرا که تأکید اصلی در اینجا کلید واژه «رضایت کاربران» است که می‌تواند به عنوان موضوع اصلی چالش بین اسلامی بودن یا نبودن مطرح شود. در این بخش بحث نظری اصلی عبارت است از اینکه رضایت چه کسانی و کدام وجوه انسانی آن‌ها باید مورد نظر برنامه‌ریز محیط اسلامی باشد. به این ترتیب می‌توان ارتباطی مطلوب تر و صحیح تر با نظریه بنتلی برقرار نمود و با تمرکز بر وجوه اشتراک و افتراق موضوع را پیش گرفت.

جهت ورود به بحث شناخت محیط و کیفیات آن از منظر پاسخدهی و با تأکید بر شناخت انسان ضرورت دارد تا ابتدا از باب مباحث اصلی «ساحت‌های حیات» و «نیازهای انسان»، پیش رفت و سپس وارد مبحث محیط و به ویژه محلات شد. در ارتباط با ساحت‌های حیات انسان سه بعد روحانی، نفسانی و جسمانی قابل تصور است [۱۹]. آنچه مستقیم یا غیرمستقیم ملاک اصلی تهیه طرح‌ها و مبنا و انگیزه فعالیت‌های انسانی است، پاسخ‌گویی به نیازهای انسان می‌باشد. به تناسب سه ساحت حیات، نیازهای انسان نیز تحت سه مقوله «نیازهای مادی»، «نفسانی» و «روحانی»، تقسیم می‌شوند [۲۰]. ساختن محیط، بیانی فرهنگی بوده که راه حل‌های

فنی شکل سرپناه، حساسیت‌های هنری، ارزش‌های زیباشناختی و باورهای دینی را نیز منعکس می‌کند [۲۱]. مذاهب می‌توانند در طرز تلقی افراد نسبت به مکان دخالت کنند، از این رو می‌توان با شناسایی عناصر سازنده ایمن در فضا، در حفاظت محیطی و مسئولیت اجتماعی نسبت به مکان کوشید [۲]. محیط شهر اسلامی بیشتر از آنکه بروز معمارانه فضاهای خارجی باشد، بیانیه‌ای از ساختار اجتماعی مسلمین یا فقه اسلامی است [۲۲]. مکان اسلامی فضایی دو وجهی است؛ وجه پایین‌تر آن نمایشگر دنیای مادی و وجه والای آن حاکی از دنیای ماورائی است که صفات خداوندی در آن نمود یافته است. پیاده‌سازی اصول اسلامی در طراحی معماری و شهرسازی با لحاظ تعاملات اجتماعی به شکل‌گیری امت اسلامی می‌انجامد [۲۳]. کارمونا در خصوص نحوه تأثیرگذاری فضا بر مردم سه بعد ریخت‌شناختی، اجتماعی- عملکردی و ادراکی را معرفی می‌کند [۲۴]. رلف این سه بخش را بستر فیزیکی، فعالیت و معنا می‌داند که در ساخت هویت مکان مؤثرند [۲۵]. راپاپورت اجزا شکل‌گیری محیط را شامل سه بخش، ساخت فضا، ساخت تعاملات و ساخت معنا می‌داند. با مطالعه ادبیات غربی، معیارهای پاسخ‌دهی را می‌توان در سه دسته کلی کالبدی، کارکردی و ادراکی طبقه‌بندی نمود [۲۶]. در این میان با مطالعات اسلامی صورت‌گرفته و ناکافی بودن ابعاد سه‌گانه مطرح‌شده با توجه به ساحات و نیازهای انسان، جهت معرفی دقیق‌تر مؤلفه‌های پاسخ‌دهی اسلامی و از طرفی وجود خلأ در ادبیات موضوع غربی، بعد جدیدی با عنوان بعد روحانی به این طبقه‌بندی‌ها افزوده شد و به معرفی تقسیم‌بندی چهارگانه و اختصاص هر یک از زیرمعیارها به ابعاد موردنظر، جهت دستیابی به سطح مناسبی از پاسخ‌دهی محلات و فضای شهری اسلامی پرداخته شد. مؤلفه‌های معرفی‌شده در جداول شماره ۲ تا ۶ حاصل بررسی انجام یافته در بین منابع معتبر مستخرج از سه بخش اصلی ارائه شده است:

۱. رجوع به متن قرآن و استخراج آیات مرتبط با موضوع.
۲. مطالعه احادیث مربوط به معصومین (ع) که اشاره مستقیم یا غیرمستقیم به بحث داشته و توصیه‌ها یا پیشنهاداتی را عرضه داشته‌اند.

۳. سخنان و روایات بزرگان این عرصه که تفسیر و استنباط خود را جهت بازنمایی بهتر بیان کرده‌اند.

لازم به ذکر است که در آیات مذکور از قرآن کریم (جداول شماره ۲ تا ۶)، به بحث پاسخ‌دهی محیطی محلات، اشاره مستقیم نشده است، اما با استناد به تفاسیر مربوطه که در

بخش منابع درون جداول ۲ الی ۶ به تفاسیر مورد استفاده، اشاره شده است، می‌توان در تعاملی مطلوب با موضوع پژوهش بهره‌برد. با توجه به امکان دسترسی نویسندگان به شماری از منابع موجود، به ویژه منابع کاربردی ترو با قابلیت ارجاع بیشتر، مجموعه‌ای از معیارهای پاسخ‌دهی شامل ۱۳ مؤلفه کارآمد جهت تبیین محله اسلامی ارائه شده است.

مؤلفه‌ها	ابعاد مؤلفه‌ها	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده	۱. بعد کالبدی						
مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده	نشان آیه	نشان حدیث	حدیث	نشانی حدیث	آیه قرآنی	نشان آیه	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده	۱. پیوند با طبیعت و تجلی بهشت در زمین	۲. توجه به قدر، هندسه و تناسب
استنباط	شرح موضوع	روایات و تفاسیر صاحب نظران	نشانی روایات	نشانی روایات	حدیث	نشانی حدیث	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده	۱. پیوند با طبیعت و تجلی بهشت در زمین	۲. توجه به قدر، هندسه و تناسب
استنباط	شرح موضوع	روایات و تفاسیر صاحب نظران	نشانی روایات	نشانی روایات	حدیث	نشانی حدیث	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده	۱. پیوند با طبیعت و تجلی بهشت در زمین	۲. توجه به قدر، هندسه و تناسب
استنباط	شرح موضوع	روایات و تفاسیر صاحب نظران	نشانی روایات	نشانی روایات	حدیث	نشانی حدیث	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده	۱. پیوند با طبیعت و تجلی بهشت در زمین	۲. توجه به قدر، هندسه و تناسب
استنباط	شرح موضوع	روایات و تفاسیر صاحب نظران	نشانی روایات	نشانی روایات	حدیث	نشانی حدیث	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده	۱. پیوند با طبیعت و تجلی بهشت در زمین	۲. توجه به قدر، هندسه و تناسب

۱. بعد کالبدی		ابعاد مؤلفه‌ها	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده در محله	نشانی آیه	آیه قرآنی	نشانی حدیث	حدیث	نشانی روایات	روایات و تفاسیر صاحب نظران	شرح موضوع	استنباط	
		۴. سلسله مراتب	۳. توجه به سادگی و اعتدال در ساخت‌وساز	Anaam Sura, verse 132	و برای هر یک از این دو گروه از آنچه انجام داده‌اند (در جزا) مراتبی خواهد بود و پروردگارت می‌کند، غافل نیست.	Customs and traditions, Bihar 96 al.-Anwar	پیغمبر (ص) فرمودند: هر که ساختمانی برای خوددنیایی و آوازه بسازد، روز قیامت از زمین هفتم چون آتشی فروزان کنده شود و به گردش پیچد و به دورخ افکنده شود.	[۳۵]	در اسلام زیبایی با رعایت تعادل تنه‌تها مجاز بلکه واجب نیز اعلام شده است.	گرایش به زیبایی، امری فطری در نهاد بشریت است، اما همواره باید مراقب بود تا توجه به زیبایی، منجر به ایجاد تمایلات افراطی به ظاهر و کالبد صرف نشود. از روایات ذکر شده نفی هرگونه تمایز، خوددنیایی و تفاخر را در ساخت بنا می‌توان دریافت. سادگی جنبه ارزشی دارد و تجمل‌گرایی و اشراف‌گرایی جایی در اصول اسلامی ندارد. معماری‌ای مد نظر صاحب ارزش است که ساده و صدتجمل باشد [۳۹].	انسان باید به تناسب نیازهایش اقدام به انتخاب‌ها و انجام فعالیت‌هایش کند. هرچه حفظ این تعادل در برقراری نیازها برهم خورد، تمایل به خلق فضاهای تشریفاتی، تجملاتی و رجوع به ارزش‌های غیراسلامی ایجاد خواهد شد. در الگوی معماری سنتی خود شاهد سادگی و عدم تفاخر و بزرگی و هماهنگی کامل بافت محله‌ها شده است.	
						Vasael al-7:shieh	امام صادق (ع): خداوند زیبایی و خوداری را دوست دارد و از فقر و نظا هر به فقر نیز است. هرگاه خداوند به بنده‌ای نعمتی بدهد، دوست دارد آنرا را در او ببیند.	[۳۶]	پیامبر (ص) فرمود: هر بنایی که ساخته شود؛ برای صاحب خود در روز قیامت و پالی خواهد بود، مگر ساختمانی به اندازه.	یکی از مهم‌ترین تجلیات کالبدی رعایت سلسله مراتب در آیینیه معماری و شهرهای ایرانی بروز و تقویت درون‌گرایی یکی از ویژگی‌های بارز این شهرها بوده است.	اصل سلسله مراتب یکی از اصول بنیادین حاکم بر جهان هستی است که در جریان سلوک و انتقال انسان از ساختن به ساخت دیگر دخیل و مؤثر است [۴۰].	وجود سلسله مراتب به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول شهرسازی و معماری اسلامی، باعث تنوع در دید، ایجاد سکانش‌های مختلف بصری و تنوع در نوع کارکردها و وقوع فعالیت‌ها می‌شود. بدین ترتیب عرصه‌های گوناگون از یکدیگر متمایز می‌شوند و آمادگی قبلی برای ورود به فضا مهیا می‌گردد.
								[۳۷]				
								[۳۸]				

مؤلفه‌ها	ابعاد	مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده در محله	نشانی آیه	آیه قرآنی	نشانی حدیث	حدیث	نشانی روایات	روایات و تفاسیر صاحب نظران	شرح موضوع	استنباط
۲. بعد کارکردی	۷. تناسب با نیازهای ساکنین	اجتماعتی همبستگی اجتماعی	Hashr sura, 11 verse	آیا منافقان را ندیدی، به برادران کفار از اهل کتاب می‌گفتند: «هرگاه شما را بیرون کنند، ما هم با شما بیرون خواهیم رفت و اگر با شما بیکار شویم، یاریتان خواهیم نمود» خداوند شهادت می‌دهد که دروغ‌گو نیستند!	Customs and traditions, Bihar 96:al-Anwar	امام صادق (ع)؛ هر بنایی که پیش از نیاز باشد، در روز قیامت وبال گردن صاحب اوست.	[۴۵]	رفتارها و معیارهای رفتاری تغییر می‌کند. هر روز شهرها و محله‌ها جدید ساخته می‌شود. این گونه فراگاه‌های فیزیکی برخی الگوهای رفتاری و نقش‌های اجتماعی نوینی را بر ساکنان خود و نیازهای آن‌ها تحمیل می‌کنند.	نیازهای ساکنین تأثیرگذار بر تغییرات محیط و کاربرد بناها و در نهایت تأثیر مستقیم بر الگوهای رفتاری افراد خواهد داشت [۴۷].	پاسخ‌دهی به تمامی نیازهای انسانی در تمامی ابعاد هم‌زمانی، روانی و معنوی که منبعث از ساعات حیات وی است، باید در تعادلی بویا قرارگیرد.
۲. بعد کارکردی	۷. تناسب با نیازهای ساکنین	اجتماعتی همبستگی اجتماعی	al-mumtahina sura, verse 8,	خدا شما را از نیکی کردن و عدالت نسبت به کسانی که در راه دین با شما بیکار نکردند و از دایران بیرون نراندند، نهی نمی‌کند، خداوند عدالت‌پیشگان را دوست دارد.	Maskan al-foad 105.	امام سجاد (ع)؛ حق همسایه‌ها این است که در نبودش، به او احترام بگذارند، اگر به او ظلمی شد، یاری‌اش رسانی، دنبال عیب‌ها نباشی، اگر بدی او را دیدی، ببوشانی، گناهانش را ببخشی و با او به خوبی و بزرگواری معاشرت نمایی.	[۴۳]	تعاملات اجتماعی مسلمانان در محلات، مبتنی بر وظایفی است که مساوات، برادری، فداکاری، ایثار و محبت و گذشت و رحمت را نسبت به یکدیگر ایجاد می‌کند. بنابراین این مرکز اجتماعی باید عملکردها و محتوایی کاملاً معنوی، فرهنگی، روحانی و اخروی، مذهبی داشته باشد.	توصیه به زندگی مسالمت‌آمیز اهل کتاب با مسلمانین در شهر، مشارکت و اختلاف فرق مختلف در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی شده است [۲۸].	از منظر اسلام محیطی پاسخ‌ده به زندگی دینی و شرعی خواهد بود که چه برای یهودی و چه مسلمان، دقیقاً با جدا اینها و تعریف مرزها، معنادار و مطلوب شود و نه تنها آنها؛ که این امر با استناد به عدل در مقابل غیرهمگیشان و احسان با همگیشان و ایجاد همبستگی میان هم‌بنیان و پیوند دینی میسر خواهد شد.

۳. بعد ادراکی		مؤلفه‌ها	مؤلفه‌های محیط پاسخده در محله	ایجاد مؤلفه‌ها
۹. امنیت	Baghareh sura, verse & 126 Tin sura, 3 verse	حضرت ابراهیم پس از تجدید بنای کعبه و بنیان نهادن شهر مکه، به عنوان مهم‌ترین ویژگی از خدا می‌خواهد که این شهر را "امن" قرار دهد.	۸. سرزندگی، طراوت، شادابی و پویایی	۱۰. هویت و حس تعلق
	Nahl sura, 112 verse	کسانی که می‌خواهند سرزمینی آباد، آزاد و مستقل داشته باشند، باید قبل از هر چیز به مسئله امنیت بپردازند.	۸. سرزندگی، طراوت، شادابی و پویایی	۱۰. هویت و حس تعلق
۱۰. هویت و حس تعلق	Mostadrak - alvasael, Vol 440, Pp. 17	امام علی (ع)؛ هر کسی به گروهی تشابه جوید از آنان شمرده می‌شود؛ اصل عدم تشبه مسلمان به سایر مکاتب.	۸. سرزندگی، طراوت، شادابی و پویایی	۱۰. هویت و حس تعلق
	Manla yanzarohoflaghni, 252.Pp, Vol1	امام صادق (ع)؛ خداوند به یکی از پیامبران نبی اسرائیل وحی کرد که: به مؤمنان بگو لباس دشمنان من (کفار) را نپوشند و راه و روش دشمنان مرا نپوشند که در این صورت آن‌ها نیز همانند کفار، دشمنان من خواهند شد.	۸. سرزندگی، طراوت، شادابی و پویایی	۱۰. هویت و حس تعلق
۴۳	[۴۳]	این دو عنصر در یکدیگر مشخص می‌گردد.	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۴۶	[۴۶]	جامعه باید از عوامل برهم‌زننده تعادل روانی، اضطراب، ناامنی و تعارض مصونیت داشته باشند تا بتوانند هرگز در جای و شغل خویش، منشأ اثری مفید نباشند.	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۵۱	[۵۱]	گاهی محله‌ها علاوه بر دروازه ورود و خروج شهر، دروازه‌ای نیز برای ورود به محله داشتند. در آن زمان ارتباط محله با سازمان اجتماعی عشیره‌ای خود در بیرون شهر از رابطه آن با محله‌های مجاور بیش تر بوده است.	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۴۸	[۴۸]	توجه به امنیت به عنوان یکی از نیازهای روحی انسان می‌تواند در کاهش ارتکاب به جرائم، ایجاد آرامش فردی و در پی آن آرامش اجتماعی بسیار تأثیرگذار باشد [۵۲].	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۴۹	[۴۹]	توجه به امنیت به عنوان یکی از نیازهای روحی انسان می‌تواند در کاهش ارتکاب به جرائم، ایجاد آرامش فردی و در پی آن آرامش اجتماعی بسیار تأثیرگذار باشد [۵۲].	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۴۸	[۴۸]	توجه به وجه اجتماعی پاسخ‌دهی که همان سرزندگی در محیط اسلامی است، در واقع ناشی از همبستگی مردم با هم و وابسته دانستن شادی فردی به آسایش جمعی و همچنین تجلیل از غمخواری اجتماعی است.	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۴۹	[۴۹]	توجه به وجه اجتماعی پاسخ‌دهی که همان سرزندگی در محیط اسلامی است، در واقع ناشی از همبستگی مردم با هم و وابسته دانستن شادی فردی به آسایش جمعی و همچنین تجلیل از غمخواری اجتماعی است.	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۴۸	[۴۸]	توجه به وجه اجتماعی پاسخ‌دهی که همان سرزندگی در محیط اسلامی است، در واقع ناشی از همبستگی مردم با هم و وابسته دانستن شادی فردی به آسایش جمعی و همچنین تجلیل از غمخواری اجتماعی است.	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹
۴۹	[۴۹]	توجه به وجه اجتماعی پاسخ‌دهی که همان سرزندگی در محیط اسلامی است، در واقع ناشی از همبستگی مردم با هم و وابسته دانستن شادی فردی به آسایش جمعی و همچنین تجلیل از غمخواری اجتماعی است.	۴۸	۴۸
			۴۹	۴۹

مؤلفه‌ها	ایعاد
مؤلفه‌های محیط پاسخ‌ده در محله	۱۱. بستری برای شکل‌گیری امت واحده و برگزاری مراسم‌ها
	۱۲. زمینه‌ای برای تفکر
	۱۳. عدالت در برخورداری از امکانات
نشانی آیه	Anbia sura, verse 92
نشانی حدیث	Vasaal-al-392: shieh, vol10
آیه قرآنی	همانا این امت شما امت واحده است.
نشانی حدیث	KanzAl-favaed, 11.2. Vol
آیه قرآنی	انسان را به تفکر در آفرینش و تفکر در خودشان دعوت کرده‌است.
نشانی حدیث	Ghoraral-hekam 878
آیه قرآنی	عدل می‌توان با تعبیری چون تعادل: "آنکه آفرید، پس درست و معتدل گردانید. نظم و تقارن: "آنکه اندازه قرار داد و هدایت کرد."
نشانی حدیث	Bahawral-anvar, vol78.115
آیه قرآنی	توازن: "زمین را گسترانیدیم، گوه‌های استوار آفکندیم و از هرگونه گیاه سنجیدهای رویاندیم." حد و اندازه: "و آن را به اندازه قرار داد؛ اندازه‌ای درست و دقیق."
حدیث	از امام حسن (ع) نیز نقل شده است: هر کس در مجلسی بنشیند که در آن، امر ما احیا می‌شود، دلش در روزی که دل‌ها می‌میزند، نمی‌میزد.
حدیث	از امام رضا (ع) نیز نقل شده است: هر کس در مجلسی بنشیند که در آن، امر ما احیا می‌شود، دلش در روزی که دل‌ها می‌میزند، نمی‌میزد.
حدیث	در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) در باب تفکر آمده است: پیروزگار هفت چیز را به من سفارش فرمود که یکی از آن‌ها سکون همراه با تفکر و نگاهم برای عبرت باشد.
حدیث	امام علی (ع) نیز فرمودند: اندیشه، حکمت به بار می‌آورد.
حدیث	از امام حسن (ع) نیز نقل شده است: هر کس با اندیشیدن، پس به درستی که آن مایه حیات قلب شخص با پیش و کلید درهای حکمت است.
روایات	[۵۳]
روایات و تفاسیر صاحب‌نظران	از منظر اندیشه اسلامی مکان تعاملات اجتماعی می‌بایست در راستای جهت‌گیری، مکان انسان‌ساز با بهبود توانایی‌ها، روابط و تعامل اجتماعی افراد جامعه همراه باشد.
روایات	[۳۰]
روایات و تفاسیر صاحب‌نظران	خداوند انسان‌ها را آفرید تا به هم وصل و پیوستن به هم قرار داده و زمینه زندگی به هم پیوسته‌ای اجتماعی را فراهم نموده‌است.
روایات	[۵۴]
روایات و تفاسیر صاحب‌نظران	شریعی ماهیت "امت" را برپا دانسته و آن را جامعه‌ای انسانی که همه افراد با یک هدف مشترک و تحت رهبری مشترک، به سوی ایده آل خود در حرکت‌اند، تعریف می‌کند.
روایات	[۵۵]
روایات و تفاسیر صاحب‌نظران	از نگاه امام خمینی (ره) (جمله‌های مورد اشاره) که قرآن انسان را به تفکر در مورد آن‌ها تشویق می‌کند. عبارات از آن، تفکر در جهان خلقت ۲، تفکر در احکام و آیات الهی ۳، تفکر در تحولات تاریخی.
روایات	[۵۶]
روایات و تفاسیر صاحب‌نظران	بن‌ظنیم‌ها و آشنگی‌های مناظر مختلف شهری، مولد آلودگی بصری و روانی مردم هستند و تأثیرات نامطلوبی را بر روحیه انسان می‌گذرانند. کاربرد صحیح هنرهای تجسمی و رنگ، موجب آرامش روحی، تفکر و درک صحیح از محیط می‌شود.
روایات	[۵۷]
روایات و تفاسیر صاحب‌نظران	برای عدل چهار معنا مطرح است. موزون و معادل بودن، تساوی و بی تمیض، رعایت حقوق افراد، عطا کردن حق و رحمت به آنچه امکان وجود یا کمال دارد.
روایات	[۵۸]
روایات و تفاسیر صاحب‌نظران	در آنچه خداوند عطا نموده همواره عدالت، قاعده و قانونی برقرار است که از هرگونه هرج و مرج، اضطراب و تشویش دوری چشمه و وسیله آرامش و تعالی در انسان را فراهم می‌سازد.
شرح موضوع	با توجه به برپایی نظام خلقت بر پایه عدالت و فطری بودن نیاز به عدالت در تمامی انسان‌ها، نیاز آید به تجلی عدالت در تمامی ابعاد زندگی فرد مسلمان می‌باشد [۶].
استنباط	وجود زمینه‌ای برای تعامل و برخورد با سایرین و به ویژه یادآوری و تذکر احیا و امور امت در یک محله جهت پاسخ‌گویی به نیازهای روانی محله ضروری به نظر می‌رسد.
شرح موضوع	کیفیت فضا با اقتباس از اصول اسلامی می‌تواند موجب تفکر را فراهم آورد. انسان در مقام استفاده کننده از فضا، به میزان بی‌ادراک حقیقت فضا نزدیک می‌شود که دستگاه فکری او با دستگاه فکری شخصی که فضا را پدید آورده‌است، سخت‌داشته باشد و او را به تفکر وادار [۶].
شرح موضوع	عدالت در مسائلی قضایی کاربری‌ها همچون عدالت بین عملکردها، استفاده صحیح از فضا، مصالح و غیره و در مسائلی کالبدی مانند تعادل بصری در بخش‌های مختلف نمود می‌یابد. دستیابی بدین هدف در شهر می‌تواند به یکسان‌سازی امکانات در محله‌های مختلف و برخورداری تمامی افراد از طبقات و سنین مختلف اشاره کرد.

۵. یافته‌های تحقیق

با استناد به دین مبین اسلام و متصورشدن ساحات حیات انسان با تجلی سه بعد روحانی، نفسانی و جسمانی، حال نیاز است تا معماری بر تعالی این ساحات‌ها به شکل مؤثر بیافزاید. ارزیابی سطح پاسخ‌دهی یک محیط به مجموعه نیازهای مادی و غیرمادی انسان را می‌توان با معیارهای بنتلی و سایر محققین به خوبی مورد ارزیابی قرارداد. در جدول شماره ۷ بررسی تطبیقی مابین معیارهای محیط پاسخ‌ده از منظر اسلام و مطالعات غربی در مقیاس محلات و نحوه تجلی آن‌ها انجام شده است. هریک از مؤلفه‌های یک محله پاسخ‌ده از منظر اسلام می‌تواند با یک یا چندین معیار پاسخ‌گویی محیط از منظر مطالعات غربی در ارتباط باشد که نشان از ماهیت چندبعدی معیارهای پاسخ‌دهی محلات از منظر اسلامی است. با استخراج مؤلفه‌های پاسخ‌دهی محیطی از منظر اندیشه اسلامی و مقایسه آن با مؤلفه‌های پاسخ‌دهی محیطی از منظر مطالعات غربی می‌توان ملاحظه کرد که تعدادی از مؤلفه‌های پاسخ‌دهی غربی پیوند تنگاتنگی با مؤلفه‌های پاسخ‌دهی اسلامی داشته‌اند. چنانچه در دسته‌بندی مربوط به بعد کالبدی، برقراری این پیوند در دو مؤلفه؛ ۱. «تناسبات بصری» با «توجه به قدر، هندسه و تناسبات»، ۲. «تراکم استفاده از زمین» با «توجه به سادگی و اعتدال در ساخت‌وساز» را شاهد هستیم و به همین ترتیب در ابعاد ادراکی و کارکردی نیز بخشی از این ارتباطات به چشم می‌خورد. با مطالعه انجام‌یافته مبتنی بر ادبیات موضوع و بررسی نیازهای انسانی در سه بعد جسمانی، نفسانی و روحانی و با استناد به جدول شماره ۷، نتایج پژوهش حاکی از آن است که آنچه در مؤلفه‌های پاسخ‌دهی محیطی از منظر اندیشه غربی مدنظر قرار گرفته است، تاکید بیشتری بر نیازهای جسمانی و نفسانی داشته، حال آنکه رویکرد اسلامی علاوه بر دو بعد یادشده، به بعد روحانی و متعالی انسان نیز توجه ویژه نشان داده‌است و استخراج مؤلفه‌هایی چون «بستری برای شکل‌گیری امت واحده»، «زمینه‌ای برای تفکر» و «عدالت در برخورداری از امکانات» گواهی بر این ادعاست. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، ساحات روحانی تحت تأثیر تعالیم اسلام از اهمیت بالایی در تأثیرپذیری از مؤلفه‌های پاسخ‌دهی محلات اسلامی برخوردار است. از این رو طراحی مشخصات فضای محلات مبتنی بر تفکر غربی به خوبی نخواهد توانست تمامی نیازهای کاربران مسلمان را پاسخ‌گو باشد و از اثربخشی معماری کاسته خواهد شد.

مجموعه مقالات علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
شماره ۱-۷
بهار ۱۳۹۶

۳۱

شماره ۱-۷
بهار ۱۳۹۶
فصلنامه
علمی-پژوهشی

نقش
جهان

جدول ۷. بررسی ارتباط مابین معیارهای پاسخ‌گویی محیط از منظر اندیشه اسلامی و مطالعات غربی و نحوه تجلی آن‌ها.

ابعاد مؤلفه‌ها	معیارهای پاسخ‌دهی محیط از منظر اندیشه اسلامی	تجلی پاسخ‌دهی محیط از منظر اندیشه اسلامی در محله	تجلی پاسخ‌دهی محیط از منظر مطالعات غربی در محله	بررسی تطبیقی معیارهای پاسخ‌دهی از منظر مطالعات غربی و منظر اندیشه اسلامی
بعد کابردی	۱. پیوند با طبیعت و تجلی بهشت در زمین	این موضوع از منظر بسیاری از افراد بخشی از نگرش اسلامی به محیط در قالب نمود نشانه‌های بهشتی همچون آب روان، باغ‌های زیبا، درختان سرسبز و حضور پرندگان در محله تلقی می‌شود ولی بزرگانی نیز معتقدند که تجلی بهشت در زمین، یک هدف اسلامی نیست و اعتقاد به عدم تناسب این موضوع با نگرش اسلامی دارد. موجد این طرزتلقی در داستان بهشت شداد دیده می‌شود.	انعکاس طبیعت به قصد لذت و بهره‌برداری از آن.	هم‌ترازی ندارد.
	۲. توجه به قدر، هندسه و تناسب	بازنمود نظام آفرینش از منظر توجه به تناسب و وحدت میان اجزاء / راهی برای شناخت بهتر خدا و هدایت انسان‌ها به واسطه تأثیرگذاری بر کیفیت برقراری ارتباط کاربران با بنا.	تاکید بر استفاده از هندسه محسوس در قیاس با هندسه معقول.	هم‌ترازی ندارد.
	۳. توجه به سادگی و اعتدال در ساخت‌وساز	سادگی / عدم تفاخر / یکرنگی و هماهنگی کامل بافت محله / نمایش ارزش‌های اسلامی.	تقسیم‌بندی بافت محلات مختلف بر پایه اقتصادی و اجتماعی.	تمرکز و تراکم زمین (استفاده حداکثری و بهینه از زمین)
	۴. سلسله‌مراتب	خلق عناصر واسطه‌ای جهت آمادگی ذهنی مخاطب برای ورود، توجه به اذن دخول و احترام به سایرین.	نفوذپذیری / امکان دسترسی تمامی افراد به فضاهای مختلف چه از نظر بصری و چه از نظر کابردی.	علاوه بر عدم هم‌ترازی، نفوذپذیری به عنوان مفهوم نسبتاً متضادی با مفاهیم اندیشه اسلامی طرح می‌شود.
	۵. درون‌گرایی	نگاه درون‌نگرای اسلام در ارتباط با خود کالبد و نحوه حضور انسان‌ها / توجه به باطن و درون / عدم تظاهر / محصوریت، ضوابط دخول، حوزه خلوت، دوام حضور و تفکیک جنسیتی.	تعاملات بی‌قید و بند / تداخل مرزها / نفوذپذیری / از بین رفتن حد و مرز اجتماعی.	علاوه بر عدم هم‌ترازی، نفوذپذیری به عنوان مفهوم نسبتاً متضادی با مفاهیم اندیشه اسلامی طرح می‌شود.
بعد کارکردی	۶. همبستگی اجتماعی	کاربست عدالت و مساوات در برابر غیرهمکیشان و محبت، احسان، همبستگی و پیوند با برادران دینی.	برخورد و تعامل با سایرین با لحاظ کردن نژاد، اصالت و غیره.	هم‌ترازی ندارد.
	۷. تناسب با نیازهای ساکنین	تاکید بر تمامی نیازهای انسان اعم از مادی، روانی و معنوی در فرآیند ساخت‌وساز / مردم‌واری.	تاکید ویژه بر بعد مادی و روانی نیازها و عدم توجه به نیازهای روحانی.	ارتباط اندک با انعطاف‌پذیری (دادن حق انتخاب بیشتر به کاربر)
بعد ادراکی	۸. سرزندگی، طراوت، شادابی و بویایی در فضای شهری	وابسته دانستن شادی فردی به آسایش جمعی / تجلیل از غمخواری اجتماعی.	توجه غرب به سرزندگی و رفاه حال فردی	هم‌ترازی ندارد.
	۹. امنیت	تجلی امنیت با سه وجه ایمانی، در ارتباط با مومنین، وجه رفتاری با ابعاد متنوع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و غیره و در نهایت وجه کابردی میسر می‌باشد.	حفظ امنیت به واسطه خوانایی در درک و تشخیص محیط.	ارتباط اندک با خوانایی (سهولت تشخیص، القاء حس آرامش و امنیت)
	۱۰. هویت و حس تعلق	مفهوم هویت در اندیشه اسلامی، از کالبد و ظاهر بنا به سمت اخلاق نیکوی اجتماعی و سپس تجلی آن در کالبد به واسطه رفتار کاربران در فضا، سوق می‌یابد.	توسعه فضاهای عمومی خاطره‌انگیز با ایجاد تجربیات احساسی متفاوت.	هم‌ترازی ندارد.
	۱۱. بستری برای شکل‌گیری امت واحد و برگزاری مراسم‌ها	امت واحد، مفهومی غنی و مستقل از افراد جامعه است و اعضای جامعه با برگزاری آیین‌ها و شرکت در مراسمات به آن ورود می‌یابند.	توجه به فضاهای گردهمایی و برگزاری مراسمات خاص جهت تعاملات بیشتر.	هم‌ترازی ندارد.
بعد روحانی	۱۲. زمینه‌ای برای تفکر	جهت خلق آثار معماری همسو با اندیشه اسلامی، توجه و تمرکز به درون و باطن عناصر و پدیده‌ها نیاز است.	تفکر در زمینه‌های مادی و روانی به ویژه برقراری تعاملات.	هم‌ترازی ندارد.
	۱۳. عدالت در برخورداری از امکانات	گسترش فضاهای عمومی و تاکید بر ایجاد امکانات مناسب برای تمامی اقشار / خودکفایی.	توجه اندک به امکانات برای تمامی کاربران و ایجاد اختلاف طبقاتی.	هم‌ترازی ندارد.

۶. نتیجه‌گیری

جامعیت دین اسلام و فراگیر بودن آن در تمامی عرصه‌های زندگی، به ویژه مشخص کردن اصولی اساسی برای زندگی بشر و ارتباط افراد با یکدیگر، با طبیعت پیرامون و غیره، همواره تسهیل‌کننده راه و مسیر روشن است. با توجه به اهمیت این مقوله، در تحقیق حاضر به ارائه راه‌کار مناسب برای پاسخ‌گویی به نیازهای مادی و مهم‌تر از آن نیازهای متعالی معنوی افراد در سطح محلات اسلامی پرداخته شده است. از این رو مجموعه‌ای از مؤلفه‌های کارا برای ارزیابی و سنجش سطح پاسخ‌دهی معرفی شد. با توجه به مبنای قرار گرفتن اندیشه اسلامی در دست‌یابی به یک محیط پاسخ‌ده در سطح محلات، ساحت‌های حیات انسانی مدنظر قرار گرفت. مؤلفه‌های مستخرج از تحقیق با چهار بعد کالبدی، کارکردی، ادراکی و روحانی و با هدف ارتقای سطح پاسخ‌دهی محیط در ارتباط اند. این مؤلفه‌ها می‌توانند توصیفی و تجویزی باشند. مؤلفه‌های توصیفی در واقع با هدف توصیف زیست اسلامی است، به آن معنا که مؤلفه‌ای وجود دارد و باید نمایان‌گردد، در این میان می‌توان به مؤلفه‌هایی همچون توجه به قدر، هندسه و تناسب، سرزندگی، طراوت و پویایی، امنیت، بستری برای شکل‌گیری امت واحده و برگزاری مراسم‌ها اشاره کرد. مؤلفه‌ای همچون توجه به هندسه و تناسب با استفاده از هندسه ملموس و معقول و با ایجاد تناسب و فرم‌هایی قابل درک برای افراد در محله اسلامی قابل پیاده‌سازی است. در نظر گرفتن تمامی افراد و توجه به نیازهای آن‌ها با فراهم کردن شرایطی با امکان ایجاد فضاهای بازی برای کودکان، فضاهای نشیمن دسته جمعی برای سالمندان و غیره سبب‌ساز ایجاد سرزندگی، طراوت و شادابی خواهد شد. همچنین وجود فضاهایی عمومی جهت برگزاری مراسمی خاص در ایام مختلف سال به عنوان بستری برای شکل‌گیری امت واحده در یک محله اسلامی امری ضروری است. مؤلفه‌های تجویزی که برای مسلمانان تجویز و توصیه می‌شود، بدان معنی است که مؤلفه‌ای نیست و باید در جهت ایجاد آن گام برداشت و در عمل درصد مشخص کردن بایدها و نبایدهایی در قالب چارچوب‌هایی معین است. مؤلفه‌هایی چون توجه به سادگی و اعتدال در ساخت و ساز، سلسله‌مراتب، درون‌گرایی، همبستگی اجتماعی، تناسب با نیازهای ساکنین، هویت و حس تعلق، زمینه‌ای برای تفکر و عدالت در برخورداری از امکانات در این دسته می‌گنجد. سلسله مراتب دسترسی در یک محله در کنار خوانایی با ایجاد مسیرهای خاص طراحی شده، به یافتن عملکردهای مختلف و نیز ایجاد آمادگی ذهنی جهت حضور در برخی

فضاها کمک خواهد کرد. همچنین چند عملکردی بودن و به عبارتی چندمنظوره بودن فضاها نیز می‌تواند به عنوان راه‌حلی برای پاسخ‌دهی بهتر متناسب با نیازهای مختلف کاربران در نظر گرفته شود. بهره‌گیری از آلمان‌هایی نشانه‌ای و مصالحی با القاء حس هویت بخشی هم می‌تواند در تقویت حس تعلق خاطر افراد مؤثر بوده و در تشخیص مسیر و جهت‌یابی به کاربران نیز تسهیل‌کننده خواهد بود. توزیع متوازن عملکردها و امکانات رفاهی، خدماتی، فرهنگی و مذهبی در یک محله جهت دستیابی و استفاده تمامی افراد از نقاط مختلف برای تحقق عدالت در برخورداری از امکانات در طراحی محله اسلامی باید مدنظر باشد. به این ترتیب از مسلمات اسلام است که بتواند هر دو رویکرد را پوشش دهد، چرا که اسلام قادر است هم توصیف شایسته‌ای از درونیات انسان را ارائه کند و هم متناسب با آن‌ها به تجویز بپردازد. در نتیجه اصول و مبانی اسلامی در صورت اعمال برای تمامی افراد و نیازهایشان، پاسخ‌ده خواهد بود و این پاسخ‌دهی در جهت رضای خداوند متعال که از اهداف اصلی پاسخ‌دهی است، پیش خواهد رفت. بنابراین حتی ممکن است فردی در ظاهر امروز پیاده‌سازی مؤلفه‌ها ناراضی باشد، اما در عمل از پاسخ‌دهی به آن بهره‌مند خواهد شد. مؤلفه‌های مذکور برخلاف معیارهای غربی، بر بعد روحانی حیات انسان تأکید ویژه‌ای دارند. در ارتباط با جایگاه انسان از منظر روان‌شناسی محیطی، عمده توجه این دیدگاه به ابعاد جسمانی و روانی فرد است و مفاهیم عمده جهت پاسخ‌دهی به نیازهای انسان نیز در عالم محسوسات قابل تعریف بوده است. این در حالی است که جهان بینی اسلامی با نگاه ماورائی به انسان نگرینسته و علاوه بر ابعاد جسمانی و روانی انسان به بعد روحانی نیز توجه داشته و مفاهیم عمده خویش را در جهت پاسخ‌دهی به نیازهای انسان با اتکا بر جسم و نفس و روح مورد بررسی قرار می‌دهد. این مؤلفه‌های پاسخ‌ده می‌توانند تجلی‌های متفاوتی در سطح محلات داشته باشند که پرداخت و واکاوی این راهکارها خود تحقیقی جدید می‌طلبد و چگونگی تجلی آن‌ها برای یک نمونه موردی می‌تواند به عنوان موضوعی برای تحقیقات آتی پیشنهاد شود.

قدردانی

در این بخش از زحمات گرانقدر جناب آقای دکتر مسعود ناری قمی که با راهنمایی‌های ارزنده ایشان در هدایت مسیر مقاله نقش مؤثری داشته‌اند، تقدیر و تشکر به عمل می‌آید.

۳۳

شماره ۱-۷
بهار ۱۳۹۶

فصلنامه
علمی-پژوهشی

نقش
جهان

- 10- Taghvaei A, Maroofi A, Pahlavan S. (2013). Evaluation of the Effects of Environmental Quality on Residents' Social Relation. Journal of Naqshejahan, No. 1, pp.44.
- 11- Lynch K. (1984). A theory of good city form. Cambridge, Mass: MIT Press.
- 12- Barton H, Grant M, Guise R. (2003). Shaping Neighbourhoods: A guide for health, sustainability and vitality. London: Spon Press.
- 13- Andrt R. (2008). Charter of the New Urbanism. Translated by Alireza Danesh and Reza Basir Mozhdehi. Processing and town planning company.
- 14- Naghizadeh M, (2013). Pattern, principles, elements, attributes and principles of Islamic city. Firoozeh Islam magazine, No. 33, pp 52-1.
- 15- Noghrekar A, Alalhesabi M. (2010). Research projects of realization of Islamic-Iranian architecture with an emphasis on creating identity in new cities, Iran University of Science and Technology, Tehran.
- 16- Noghrekar A, Hamzenezhad M, Moeinmehr S. (2014). Identification and analysis of environmental architecture and urban design issues from an Islamic perspective. Journal of Architecture and Urban Arman-shahr, No. 13, pp. 135-119.
- 17- Behzadfar M, Rezvani N. (2015). A comparative study of morphological norms of Islamic urban development in historical context (Case Study: Neighborhood source of Gorgan). Islamic Architecture Research Quarterly, Issue 6, pp. 22-3.
- 18- Khakzand M, Aghabozorgi K. (2014). Measuring components of quality of urban space by the Iranian-Islamic and Western comparative approach. Islamic Architecture Research Quarterly, Issue 2, pp. -133 148.
- 1- Gerami G. (2007). Why Islam?. Monthly e-education, Qom, No. 51, Part I, pp. 23-3.
- 2- Butterfield C. (2004). Faith in Place. Harvard University Center for the Environment, pp. 20.
- 3- Pourjafar M. (2004). Recognition of cultural identity and social belonging in the neighborhood of cities, case study: Tajrish. Congress district development prospects, the development of sustainable cities, Tehran, pp. 168.
- 4- Pourjafar M, Taghvai A. (2002). Optimal criteria for planning and design of urban residential context with social interaction. Quarterly art teacher, first year, No.1 , pp. 21-11.
- 5- Pourjafar M, Pourjafar A. (2012). The proposed model neighborhood, with the mosque centrality and public spaces needed in Iranian-Islamic center. Quarterly Studies of Iranian Islamic city, No.10, pp.24-15.
- 6- Pourjafar M. (1998). The role of the mosque in planning and designing neighborhoods of Islamic town. Articles of the International Conference on mosque architecture of the past, present, and future, Isfahan, Isfahan Art University, pp. 59-51.
- 7- Samimifar F, Hamzenezhad M. (2013). Validation of innovative social sustainability principles based on Islamic ethics in residential neighborhoods. Journal of Research in Islamic Architecture, No.1, pp 130.
- 8- Bentley I, Alcock A, Murrain P, McGlynn A, Smith G. (2007). Responsive environments. Translation Mostafa Behzadfar, Iran University of Science and Technology, Tehran.
- 9- Jalil M, Einifar A, Talischi G. (2013). Outdoor residential complexes and environmental response. Fine Arts, Issue 4, pp. 68-57.

- 31- Motahhari M, (2015). Man and fate. Electronic library system martyr Motahari Foundation, pp. 52.
- 32- Tabatabaei M. (1985). Al-Mizan, Translator: Mohammad Bagher Mousavi, Publisher: Society of Seminary Teachers of Qom ,Islamic Publications Office, pp. -101 103.
- 33- Bolkhari H. (2010). Geometry designs, imagination and beauty, Academy of Arts, pp. 80-79.
- 34- Shirazi M. (2003). Nemouneh Commentary, Publisher: Darolkotob al-Islamiyah, Vol. 11, pp. 433-343.
- 35- Javadi Amoli A. (2001). Art and beauty from the perspective of religion. Religious art, No. 21 and 22, pp. 52-43.
- 36- Hakimi M, Hakimi M, Hakim A. (1992). Alhyah. Volume 6, translated by Ahmad Aram, Islamic Culture Publications Office, pp. 120,122,138.
- 37- Nasr H. (2001). Knowledge and the sacred. Tehran: Forouzan mehr Press.
- 38- Bahraini H. (2007). Urban Design: Typology of policies and programs. Tehran University Press.
- 39- Khomeini R. (1990). Light scripture. Tehran, Ministry of Culture and Islamic Guidance, vol. 21.
- 40- Mohammadian M. (2007). Privacy Hierarchy in Iranian mosques, Journal of Fine Arts, Tehran, No. 29, pp. 68-59.
- 41- Morteza H. (2003). Traditional construction principles in Islam, translated by A. Meshkini and K. Habibi, Center for the Study and Research Housing and Urban Development, Tehran.
- 42- Naghizadeh M. (1999). Resources and method of theoretical foundations of sacred Islamic architecture, Art quarterly, No. 40, pp.99-14.
- 19- Tabatabai M, (1995). Al-Mizan fi Tafsir Alquran. Translate Mohammad Bagher Mousavi, Islamic Publications of Qom Seminary Teachers Society, Volume 12.
- 20- Naghizadeh M. (2006). Islamic Architecture and Urbanism, Rahian Publications, Tehran.
- 21- Unesco. (1997). Culture and Development, translator: Fazeli, Nematollah and Mohammed Fazeli, Ministry of Culture and Islamic Guidance, Tehran.
- 22- Vasigh B, Pashootanizadeh A. (2009). The concepts of residence in the verses and Islamic narrations. Journal of Housing and Rural Environment, pp. 65-50.
- 23- Pourjafar M, Pourjafar A, Safdrai S. (2015). Various Types of Islamic City and Pointing Out to Defining the Major Aspects of Ideal Islamic City, Journal of Research in Islamic Architecture, No.8, pp. 19-3.
- 24- Carmona M. (2003). Public places –Urban spaces, the dimensions of urban design, New York: Architectural Press.
- 25- Ralph E. (1976). On the Identity of Places. In Place and Placelessness, Pion, London, pp. 62–44.
- 26- Rapoport A. (1999). Spatial Organization and Built Environment, In, Ingold, T. (1999). Companion Encyclopedia of Anthropology. London, New York, Routledge. pp. 502-460.
- 27- Majlesi M. (2006). Bihar al-Anwar. Islamia Publications, Tehran, vol. 5, pp. 122.
- 28- Mesbah Yazdi M. (2009). Society and history from the perspective of the Quran. Islamic Propagation Organization, Tehran.
- 29- Irani Behbahani H. (1997). Green space and landscaping areas with historical value, Abadi, 17.
- 30- Motahhari M. (2010). The collection of the martyr Motahhari (23), Publisher: Sadra, pp. 335-224.

- areas, Master's thesis, Tarbiat Modarres University, Tehran.
- 57- Motahhari M. (2012). General Humanities (2): word-mysticism-practical wisdom. Qom: Sadra Publications, pp. 71-67.
- 58- Jahanbakhsh H, Zendedel A. (2014). Recognition Innate principles, components and indices in organizing Islamic city with Physical and social approach. Research Islamic architecture, No. 4, pp. 97-77.
- 59- Tayyebikhah H. (2007). Articles Collections of National Union and Islamic coordinate Conference, Gachsaran, Azin publication.
- 60- Naghizadeh M, Aminzadeh B. (2003). Quality space, architecture and the city. A culture magazine, No. 4, pp. 147-163.
- 61- Motahhari M. (2010). The collection of the martyr Motahhari (23), Publisher: Sadra.
- 43- Noghrekar A, Raeisi M. (2012). Realizable Islamic identity in architecture. Studies of Islamic Iranian city, No.7, pp. 12-8.
- 44- Javadi Amoli A. (2009). Quran in the Quran. Set Edit Ali Amin Din, Qom Publishing Center Isra, pp. 303-300.
- 45- Mortazavi S. (1998). Educational spaces from the perspective of Environmental Psychology: Publications: Organization of Modernization and equipping schools, Tehran.
- 46- Hakim B. (2002). Islamic and Arabic cities. Translation Mohammad Hosein Maleki and Aref Aghvami Moghaddam. Printing and Publishing Ministry of Culture and Islamic Guidance, Tehran.
- 47- Latifi A, Sajjadzadeh H. (2014). Assessing the impact of environmental factors of behavioral patterns in urban parks, Journal of Urban studies, No. 11, pp. 18-3.
- 48- koleini M. (1983). Al-kafi, Darolkotob al-eslamiyeh, Fifth Edition, pp. 204-191.
- 49- Khasto M, Rezvani N. (2010). Factors affecting the vitality of urban spaces, Journal identity of the city, Issue 6, pp. 74-63.
- 50- Nari Qomi M. (2010). Semantic study of the concept of introversion in Islamic city, Fine Arts, No. 43, pp. 69-82.
- 51- Habibi M. (2005). Of the flux to the city, Tehran University, Tehran.
- 52- Ganji A. (2003). General Psychology. Douran publishing, Tehran.
- 53- Javadi Amoli A. (2012). Mafatih Al-Hayat, Qom Publishing Center Isra.
- 54- Shariati A. (1961). Nation and leadership, Qalam Publications.
- 55- Ramezani M. (2014). Imam Khomeini and Moral concepts, Oruj publishing. Vol. 16, pp. 23-21.
- 56- Hatami S. (2010). Graphic role in beautifying urban spaces (Environmental Graphic). Practical Project: Visualization in urban